
AZƏRBAYCAN TƏSVİRİ SƏNƏTİNDƏ RƏQS MOTİVLƏRİNİN İNKİŞAFINDA ƏZİM ƏZİMZADƏ YARADICILIĞININ ROLU

XIX əsrin sonu və xüsusilə XX əsrin əvvəli Azərbaycan realist təsviri sənətinin təşəkkül tapması dövrüdür. Həmin dövrdə Azərbaycan incəsənəti Avropa və rus incəsənətindən bəhrələnərək realist kompozisiya və məzmun xüsusiyyətləri əldə etmişdir. Bu proses XX əsrin əvvəllərində daha da canlanmış, Əzim Əzimzadə, Abbas Hüseyni, Nəcəf Rasim, Qeysər Kaşiyeva və başqaları tərəfindən inkişaf etdirilmişdir.

XX əsrin əvvəllərində formalaşan Azərbaycan realist təsviri sənəti əsasən məişət-etnoqrafik səciyyəyə malik olmuşdur. Kağız üzərində akvarellə çəkilən bu rəsmlərdə müxtəlif məişət səhnələri, peşə sahibləri təsvir olunurdu.

Maraqlıdır ki, məişət təsvirlərinin üstün olduğu bu rəsmlərdə müxtəlif rəqs səhnələrinə də təsadüf edilir. Lakin əksər hallarda burada peşəkar rəqqas və rəqqasələr təsvir olunmurdu. Həmin rəsmlərdə əyləncə və şənliklərdə, xüsusən toy şənliklərində oynayıb oxuyan, rəqs edən insanların, qız-gəlinin təsvirləri öz əksini tapırdı. Belə rəsmlərə Ə.Əzimzadənin yaradıcılığında da təsadüf olunur. Onun yaradıcılığı Azərbaycan təsviri sənətində rəqs səhnələrinin inkişafı baxımından mühüm tarixi-bədii mərhələ təşkil edir [3, s. 30].

Ə.Əzimzadənin akvarellərində rəqs səhnələri milli məişət və məzmunla sıx əlaqədardır. Rəssam rəqs motivlərindən məharətlə istifadə etməklə xalq məişətinin xüsusiyyətlərini, milli bayram və mərasimləri olduqca dolğun və inandırıcı tərzdə əks etdirmişdir. Bu baxımdan onun məşhur “Kos-Kosa” akvareli ibrətamizdir. Bu əsər Ə.Əzimzadənin məşhur və tez tanınan rəsmlərindən biridir. İlk baxışda burada rəqs motivlərinin olmasını sezmək çətinidir. Lakin kompozisiyaya diqqətlə nəzər saldıqda kiçik uşaqların müqəvvə ətrafında atılıb düşərək oynadıqlarını, qollarını qaldıraraq rəqs etdiyini aydın görmək mümkündür. Uşaqların kosanın müqəvvasını əhatə edərək oynaması, əllərini qaldıraraq rəqs etməsi hərəkət edən mərasimdə oynaq, şən ab-hava, bayram əhvali-ruhiyyəsi, milli məzmunlu, temperamentli ritm yaradır. Beləliklə də

rəssam rəqs elementindən (o, kompozisiyada hətta zəif hiss olunsa belə) məharətlə yararlanaraq, əsərin milli-etnoqrafik məzmununu, xarakterini qüvvətləndirir.

Rəssamın milli-etnoqrafik məzmunlu rəqs səhnələrinin əks olunduğu iki əsər diqqəti cəlb edir. Bunlar “Kasıb evində toy” (1931) və “Varlı evində toy” (1935) rəsmləridir. Bu iki əsərin yaradılması arasında təxminən 4 illik zamanın olmasına baxmayaraq onları qoşa əsər adlandırmaq mümkündür. Ümumiyyətlə, Azərbaycanda sovet hökuməti qurulduqdan sonra zamanın nəbzinə uyğun olaraq, rəssamın məişət səhnələrində sosial bərabərsizliyin nəzərə çatdırılması tendensiyası qüvvətlənməyə başladı. Eyni bir səhnəni (toy, Ramazan, Qurban bayramı və s.) iki müxtəlif mühitdə - kasıb və varlı evində göstərməklə rəssam sanki keçmiş zamanlardakı ədalətsizliyi yada salır, bununla da yaradıcılıq tematikasını yaşadığı dövrənin siyasətinə uyğunlaşdırmaq istəyirdi. “1930-cu illərin əvvəllərində yaradılmış akvarel əsərləri – “Kasıb evində toy”, Varlı evində toy”, “Arvad toyu”, “Kasıb evində Ramazan”, “Varlı evində Ramazan”, “Varlı evində Qurban bayramı” – rəssamı narahat edən, onu laqeyd qoya bilməyən köhnə Azərbaycan cəmiyyətindəki sosial ziddiyyətləri müəyyən istehza və kinayə ilə çatdırırdı” [2, s. 18-19].

“Kasıb evində toy” əsəri Ə.Əzimzadənin rəqs səhnəsi təsvir olunan ən maraqlı işlərindən biridir. Əsərdə əsasən qadınların toplaşdığı toy məclisi təsvir olunur. Tamaşaçının gözləri önündə sadə və kasıbyana döşənmiş otağın mənzərəsi canlanır. Otaqda əşya və müxəlləfat yox dərəcəsidir. Yەر palazlar döşənmiş, divardakı taxçaya yorğan-döşək yığılmışdır. Stol-stul olmadığına görə toya gələn qadınlar divar boyu bardaş quraraq əyləşmişlər. Kompozisiyanın mərkəzində əllərini qaldıraraq oynayan qadın təsvir olunub. Ətrafdakı qadınlar əl çalaraq onu alqışlayırlar. Qadının əynində sadə kofta və enli, büzməli tuman vardır. Qadın başına örtüyü yaylığının bir ucunu yaşmaq kimi ağzına dolamışdır. Onun hərəkətləri incə, sərbəst və təbii təsir bağışlayır. Əlbəttə, rəssamın əsas məqsədi milli rəqs sənətini nümayiş etdirməkdən daha çox, kasıb insanların məişətini, çətin güzəranını göstərmək idi. Bununla belə əsərdəki rəqs səhnəsi çox təbii və inandırıcı təsir bağışlayır.

Rəssamın “Varlı evində toy” əsərində isə tamamilə fərqli mənzərənin şahidi oluruq. Xalçalarla başdan-başa zövqlə döşənmiş, işıqlı bir zalda zəngin geyimli qadınlar əyləşmişlər. Onların əynində qiymətli parçalardan tikilmiş və zinət əşyaları ilə bəzədilmiş libaslar var. Yuxarı başda başına nazik tül pərdə salınmış gəlin diqqəti cəlb edir. Onun qarşısında güzgü, kəllə qənd,

şamlarla bəzədilmiş, içində müxtəlif şirniyyatlar olan xonçalar düzülmüşdür. Zalı ortasında iki qadın üz-üzə duraraq oynamaqla məşğuldur. Onlar sanki bir-birinin bəhsinə məclisi qızıqdırmağa çalışır. Rəssam sol tərəfdəki qadını kəskin dönüşdə əks etdirmiş, bununla da rəqsin yüksək dinamikliyinə nail olmuşdur. Əks tərəfdəki yaşca cavan olan qadının plastikası daha mülayim təsir bağışlayır. O, yuxarı qaldırdığı əllərini qoşalayaraq sanki digər qadını daha yaxşı oynamağa həvəsləndirir. Maraqlıdır ki, hər iki tabloda Ə.Əzimzadə böyükrlə yanaşı, uşaqları da təsvir edib. “Varlı evində toy” kompozisiyasında iki qadının arasında durmuş, qollarını açaraq rəqs edən 5-6 yaşlı kiçik qız uşağı diqqəti cəlb edir. Öz uşaq səyi ilə xanımları təqlid edən kiçik qızcığazın məsum hərəkətləri xoş təsir bağışlamaqla yanaşı, həm də kompozisiyaya əlavə ritm və dinamika qatır. ““Varlı evində toy” və “Kasıb evində toy” adlı iki müqayisəli şəkildə əks olunmuş əsərdə olduqca məhərdlə təzad əks olunmuşdur. Rəssam varlı təbəqə ilə kasıb təbəqəni üz-üzə qoyaraq cəmiyyətin belə təzadlı həyat şəraiti sürməsində səbəbkar olanları qınayır. O, təsvir etdiyi obrazların üz ifadələrində məhərdlə həyat şəraitlərini, güzəranların və psixoloji vəziyyətlərini əks etdirə bilmişdir” [4].

Zəngin kompozisiya və kolorit effektlərinə görə rəssamın “Arvad toyu” akvareli (1930) “Varlı evində toy” süjetinə yaxındır. Hətta bu əsəri zəngin geyim və interyer bəzəklərinə görə “Varlı evində toy” kompozisiyasının başqa bir variantı hesab etmək olar. Üstəlik bədii kamillik, temperament, koloritin kontrast xarakteri baxımından “Arvad toyu” daha mükəmməl təsir bağışlayır. Buradakı interyer daha zəngindir. Divarboyu taxçalarda sandıqlar, yorğan-döşək nəzərə çarpır. Yuxarı hissədə otaq boyunca uzanan ləmədə şux boyalı kasalar, zərif çini məmulatları, çay servizləri diqqəti cəlb edir. Döşəmə qiymətli xalılarla başdan-başa örtülmüşdür. Əlbəttə, əsas rəqs səhnələri kompozisiyanın (orada təsvir edilmiş zalın) mərkəzində cərəyan edir. “Varlı evində toy” əsərində olduğu kimi, “Arvad toyun” rəsminə də mərkəzdə iki xanım qollarını qaldıraraq rəqs edir. Maraqlıdır ki, Ə.Əzimzadə hər iki qadını arxadan təsvir etmişdir. Lakin qadınların hərəkətindəki yüksək temp onların (xüsusən soldakı fiqurun) sanki indicə dönəcəyinə dəlalət edir. Hər iki qadın fiquru mütəhərrik, təbii təsir bağışlayır. Əgər “Varlı evində toy” əsərində soldakı fiqur qollarını qatlayaraq sol qolunu qabağa, digərini arxaya uzadıb ləngərli gəzişmə hərəkəti edərsə, “Arvad toyu” tablosunda soldakı fiqur sol əlini süzmə formasında tamamilə açmış (yana uzatmış), sağ əlini isə (qadın arxadan təsvir edildiyinə görə sağ əli, demək olar ki, görünmür)

sinəsinə sıxaraq fırlanma hərəkəti edir. Rəqs edən qadınların hərəkətlərindəki plastiklik, milli rəqs xüsusiyyətlərini yaxşı mənimsəməsi rəssamın dərin müşahidə qabiliyyətinin bəhrəsidir. Ə.Əzimzadə rəqs səhnələrini canlı, dolğun əks etdirmək üçün folklor nümunələrini, milli rəqsin plastik və dinamik xüsusiyyətlərini dərinlən öyrənmişdir. Məhz bunun nəticəsidir ki, onun yaratdığı rəqs səhnələrində obrazların yüksək plastik keyfiyyətləri milli məzmun daşımaqla, həm də peşəkar təsir bağışlayır.

Rəssamın yaradıcılığında mühüm yer tutan “Köhnə Bakı tipləri” seriyasında müxtəlif surətlərə rast gəlinir. Bunlar əsasən mənfi, satirik xarakter daşıyan molla, seyid, mərsiyəxan, dükançı, qoçu, intelligent və s. tiplərdir. Hətta rəssamın yaratdığı sadə, zəhmətkeş insan surətlərində belə (çörəkçi, hambal, xırdavatçı, çayçı, suçu və s.) müəyyən satirik əhvali-ruhiyyə özünü büruzə verməkdədir. Maraqlıdır ki, çox zaman neytral fonda işlənmiş, əlahiddə xarakter daşıyan bu tiplərin içində oyunbaz surətinə də rast gəlirik. Məlum olduğu kimi, köhnə Bakının müxtəlif əyləncə yerlərində, xüsusən toylarda müxtəlif oyunbazlar çıxış edər, toplaşanları əyləndirər, güldürərdilər. Xalq arasında belələri oyunbaz, hoqqabaz, mütrüb və s. adlarla çağırılırdı. Əsasən İrandan gələn oyunbazların ifası insanları əyləndirsə də, xalq arasında onlara münasibət müsbət deyildi. Təsədüfi deyil ki, Ə.Əzimzadənin yaratdığı oyunbaz surətində realist ifadə tərzli kəskin satirik məzmunla birləşir. Rəsmdə əllərini yuxarı qaldıraraq oynayan bir şəxs təsvir edilib. Onun təkə əlləri yox, ayaqları da hərəkətdədir. Əynində zolaqlı xalat və şalvar olan oyunbazın gülməli zahiri görkəmi vardır. Qırıxıq başında saxladığı iki çəngə tük onu buyuzlu şeytana bənzədir. Arxasından görünən, atılıb düşdükcə havada yellənən uzun iplik şeytan quyruğunu xatırladır.

Rəssamın yaratdığı obraza olan münasibəti, kinayəli gülüşü göz qabağındadır. Surətin şeytana bənzədilməsi əslində ikili xarakter daşıyır. Adətən məzhəkəçilər müxtəlif qərribə geyimlərdən istifadə edərək gülməli qiyafədə çıxış edirdilər. Özünü şeytana bənzətmək də tamaşaçılardan gülüş qoparmağın bir üsulu idi. Eyni zamanda rəssam təkə hoqqabazın özünü şeytana bənzətməsini əks etdirməklə kifayətlənməmişdir. Ə.Əzimzadə bu “şeytan”a sözün həqiqi mənasında şeytana xas olan çalarlar əlavə etmiş, onun zahiri görünüşü ilə yanaşı, daxilindəki şeytan xislətini realist boyalarla təcəssüm etdirmişdir. İnsanları aldatmaq, başlarını bir təhər məşğul edib pullarını qoparmaq, avam adamları məsxərəyə qoymaq bu “şeytan”ı həqiqi şeytandan heç də az fərqləndirmir.

Ə.Əzimzadənin rəqs sənətini əks etdirən başqa bir akvareli “Rəqqasə” adlanır (1926). Maraqlıdır ki, bu tabloda nə məişət, nə də satira xüsusiyyətlərinə rast gəlinmir. Adətən rəssamın yaratdığı rəqs səhnələri məişət və ya satirik xarakterli olur. Məsələn, onun yuxarıda haqqında söz açdığımız “Kasıb evində toy”, yaxud “Varlı evində toy” kimi akvarelləri məişət xarakterlidir. Eyni zamanda burada satira elementləri də var. Həmin akvarellərdəki rəqs səhnələri əsasən yardımçı xarakter daşıyır və əsas məzmunun daha effektiv qavranılmasına xidmət edir. Həlbuki “Rəqqasə” rəsminə rəqs səhnəsi süjetin əsasında dayanır. Kompozisiyanın aparıcı elementini, onun mərkəzində yerləşən rəqs səhnəsi təşkil edir. Digər motivlər yardımçı xarakter daşıyaraq rəqs səhnəsinin bədii cəhətdən daha kamil təsir bağışlamasına yardım edir. Bu baxımdan sözü gedən əsəri Ə.Əzimzadə yaradıcılığında əks olunmuş rəqs səhnələri arasında xüsusi qeyd etmək olar.

Digər tərəfdən, əsər müəyyən bir ideya-bədii məzmunu uzaq olub təsviredici xarakter daşıyır. Onu Ə.Əzimzadənin sadə, lakin dərin məzmunlu, çox zaman incə satirik nüansların dili ilə açılan kəskin ruhlu əsərləri ilə müqayisə etmək olmaz.

“Rəqqasə” əsəri nisbətən sadə kompozisiya quruluşuna malikdir. Kompozisiyanın mərkəzində oynayan rəqqasə surəti təsvir olunub. Rəqqasə yerə döşənmiş xalı üzərinə çökərək qoşaladığı əllərini irəli uzatmışdır. Onun enli ətkəli tumanı çətir kimi ətrafı örtmüşdür. Ön planda yerdə iki iri məcməyi diqqəti cəlb edir. Məcməyilərdən birində çaydan, armudu stəkan və nəlbəkilər, digərində isə meyvə qoyulmuş qab və bıçaqlar diqqəti cəlb edir. Qırmızı köynəkli rəqqasə bu iki məcməyin arasında rəqs edir. Arxa planda, kompozisiyanın sol hissəsində iki musiqiçi bardaş quraraq oturmuşdur. Onlardan biri dəf, digəri isə kaman çalaraq rəqqasənin oyununu müşayiət edirlər. Əks tərəfdə açıq balkondan səfalı təbiət mənzərəsi - yaşıl ağaclar, ağ buludlar süzən mavi səma və s. təsvir olunub. Kompozisiya ümumiyyətlə, lirik məzmun daşıyır və müəyyən qədər klassik miniatürlərdəki rəqs səhnələrini xatırladır.

Mövzunu yekunlaşdıraraq aşağıdakı nəticələrə gəlmək olar:

- Rəqs səhnələri Azərbaycan realist təsviri sənətinin banilərindən olan Ə.Əzimzadənin yaradıcılığında müəyyən əhəmiyyətə malikdir. Rəssamın yaratdığı rəqs səhnələri əsasən məişət xarakteri daşımaqla, özündə milli kolorit, milli ənənə və məzmun əks etdirir;
- Rəssamın yaratdığı rəqs səhnələri həyati və inandırıcıdır. Əsasən qadınların təsvir olunduğu rəqs səhnələrində zəngin kolorit, maraqlı geyim nümunələri, ev əşyaları öz əksini tapır;

- Ə.Əzimzadənin rəqs səhnələri məzmun etibarilə milli adət-ənənələrlə, mərasimlərlə sıx bağlıdır. Rəssamın “Kos-Kosa” rəsmindəki uşaq rəqsi milli bayramların xarakterik cizgilərini əks etdirməklə yanaşı, həm də ona xoş ovqat, şən əhvali-ruhiyyə, ifadəli dinamika bəxş edir;
- Məişət və satirik xüsusiyyətləri məharətlə birləşdirən rəssam çoxfıqurlu kompozisiyalarla yanaşı, ayrı-ayrı surətlər də işləmişdir ki, bunların arasında rəqs edən məzhəkəçi obrazına da təsadüf olunur. Köhnə Bakı tipləri silsiləsindən olan bu surət digər əlahiddə surətlər kimi, xarakterik zahiri görünüşü, incə yumor xüsusiyyətləri ilə yadda qalır;
- Maraqlıdır ki, rəssam rəqs motivindən əsasən kompozisiyanı qüvvətləndirmək üçün yardımçı vasitə kimi istifadə etdiyi halda, bəzən rəqs motivini süjetin əsası, aparıcı bədii elementi kimi təqdim edir. “Rəqqasə” kompozisiyası məhz belə xarakterizə edilə bilər;
- Ə.Əzimzadənin yaradıcılığındakı rəqs səhnələri XX əsrin ortalarında və ikinci yarısında Azərbaycan təsviri sənətində rəqs motivlərinə marağın artmasına, müxtəlif rəssamların bu mövzuda əsərlər yaratmasına təkan vermişdir.

Azərbaycan təsviri sənətində rəqs elementləri qədim tarixi köklərə malikdir. Lakin onun realist sənət müstəvisində inkişafı XX əsrin əvvəllərinə və birinci yarısına aiddir. Bu baxımdan istedadlı fırça ustası Ə.Əzimzadənin yaradıcılığı öncül yerlərdən birini tutur. Onun bədii irsi sonralar təsviri sənətdə rəqs elementlərinin təcəssüm olunmasının əsas qaynaqlarından birinə çevrilmişdir [5]. Təsadüfi deyil ki, XX əsrin ikinci yarısında öz yaradıcılığında rəqs motivlərindən istifadə edən rəssamlar əsasən Ə.Əzimzadə yaradıcılığından bəhrələnmişlər. R.Topçubaşova, İ.Seyidova, B.Əfqanlı və başqalarının yaradıcılığında (rəqs kostyumu eskizlərində) bu təsir daha aydın görünməkdədir.

Açar sözlər: Əzim Əzimzadə, Azərbaycan incəsənəti, təsviri sənətdə rəqs, məişət janrı, incəsənətdə milli xarakter.

ƏDƏBİYYAT

1. Əfəndiyev T. Mədəniyyətdə tarixilik və müasirlik. – Bakı, 2011.
2. Həbibova S. Əzim Əzimzadə. – Bakı, 2013.
3. Искусство Советского Азербайджана. – Москва, 1970.
4. <http://medeniyyet.az/page/news/39952/Ezim-Ezimzade-yaradiciliginda-qeyrimaddi-medeni-irs-movzusu.html>
5. <http://portal.azertag.az/az/node/200>
6. <https://777word.wordpress.com/tag/%C9%99zim%C9%99zimzad%C9%99/>

Konul Azimova (Azerbaijan)**Azim Azimzadeh's creativity in the development of dancing motifs and its role in the fine art of Azerbaijan**

In the paper deals with the role of dancing in the formation and development of realistic fine art of Azerbaijan on the sample of the creativity of the outstanding satirical artist Azim Azimzadeh. The authour mentions that, among the artist's water colours in which depict colorful everyday life scenes have many original dance scenes. In particular, in such works by Azimzadehlike "Wedding of the rich," "Wedding of the poor," "Women's wedding" are interesting dance scenes in which the features of national life and dance art are vividly reflected. Azimzadeh's creative work significantly influenced the development of realistic traditions in the art of Azerbaijan. This influence manifests itself in the image of dance in the works of Azerbaijani artists of a new generation.

Key words: Azim Azimzadeh, fine art of Azerbaijan, dancing in fine art, genre of everyday life.

Кенуль Азимова (Азербайджан)**Роль творчества Азима Азимзаде в развитии танцевальных мотивов в изобразительном искусстве Азербайджана**

В статье говорится о роли танца в становлении и развитии реалистического изобразительного искусства Азербайджана на примере творчества известного сатирического художника Азима Азимзаде. Автор отмечает, что среди акварелей художника, в которых изображены красочные бытовые сцены, немало оригинальных танцевальных сюжетов. В частности, в таких работах Азимзаде, как «Свадьба у богатых», «Свадьба у бедняков», «Женская свадьба» имеются интересные сцены танцев, в которых ярко отражаются особенности национального быта и искусства танца. Творчество Азимзаде существенно повлияло на развитие реалистических традиций в искусстве Азербайджана. Это влияние проявляет себя и в изображении танца в работах азербайджанских художников нового поколения.

Ключевые слова: Азим Азимзаде, искусство Азербайджана, танец в изобразительном искусстве, бытовой жанр, национальный характер в искусстве.